

ROTEIRO LITERARIO POLA PROVINCIA DA CORUÑA 2022

asociación de
**escritoras
escritores**
en lingua galega
www.aelg.gal

Roteiro literario pola
vila de Porto do Son
con Patricia Torrado Queiruga

SUBVENCIONADA POR

Deputación
DA CORUÑA

COLABORA

concello
Porto do Son

ROTEIRO LITERARIO CON PATRICIA TORRADO QUEIRUGA.

PORTO DO SON. DA METÁFORA AO OXÍMORO

Hai moita xente que se leva achegado a esta vila, ben sexa polos seus castros (O castro de Baroña, coñecido por ser un dos castros marítimos máis importantes de Europa; O castro de Nadelas, na veciña parroquia de Queiruga, do que se conservan restos dos útiles alí atopados en Ribeira, na sala museo municipal; O castro de Illa do Mar, en Caamaño; e o desaparecido castro da Enxa, no cumio do monte que lle dá nome, ...), polos seus moitos quilómetros de costa de area finísima e branca, pola fervenza da Madanela ou pola ponte sobre o Río Sieira.

Xente que leva recalando nesta vila dende hai décadas, que coñeceron este pobo cando sementaba a beiramar de salgadeiras, redeiras, de salitre nos beizos, do cheiro a alcatrán dos calafetadores, de escasos automóbiles e de xente afouta. A día de hoxe moito do que acabamos de referir é unha simple metáfora do que noutroa fomos.

Agora demostraremos que amais diso somos unha potencia literaria e artística.

Concentrámonos baixo a Estacada, un símbolo entrego nesta vila, xa desaparecido e que dende o 2021 o goberno local sacou a diante para “lembrar” ese pasado extinto.

Recalamos aquí para comezar con un dos escritores por antonomasia cando falamos de Porto do Son, un sonense de nacemento fachendoso do berce no que naceu. Boa proba diso son os seus vinte e un libros nos que Porto do Son é personaxe principal, pano de fondo e paisaxe vívida.

En *Usos, tradicións e costumes de Porto do Son*, comenta Manuel Mariño del Río:

“Tanto as estacadas coma os tendedeiros xorden pola necesidade de poñer a secar as redes de cânabo ou algodón. Estas construcións de madeiros que se superpoñían os uns aos outros ata acadar bastante altura, estaban situados ó longo da praia e nelas colgábanse a secar as pezas do cerco”.

Vista da fachada marítima do Son dende a zona das Laxieles. En primeiro plano, á esquerda vemos unha das estacadas da vila naquel entón. Foto de Nolaso Gaité, ano 1873.

De cara á entrada do pobo vindo da vila de Noia, no xardín que atopamos á man dereita está a escultura homenaxe a Manuel Rodríguez Pazos, sonense e coñecido polo seu labor como franciscano, membro correspondente da Real Academia Galega, profesor e cronista da vila. Escultura inaugurada en 2002, e realizada pola escultora noiesa Soledad Penalta. Esta obra que nun comezo resultou tan rompedora, posto que ela mesma fora a encargada do busto ao cura párroco José Moreira Miñones que se atopa no adro da igrexa de San Vicente de Noal, un busto recoñecible e dentro dos canons deste tipo de esculturas, sorprendíanos cunha alegoría, unha metáfora do padre Manolo, en aceiro cortén. Unha fiestra ao mundo, fiestra que é pensamento e corazón, saudade da terra, viaxe e retorno, oratoria e oración.

Monumento ao padre Manolo da escultora Soledad Penalta

É neste lugar no que nos deteremos para ler o que Manuel Rodríguez Pazos nos comenta en *La venerable orden tercera de San Francisco en Puerto del Son*, cando fala da Guerra de independencia e da loita contra o francés, refire:

“El 26 de marzo entraron los franceses en Muros, la saquean y la incendian... Es fácil suponer el nerviosismo, la intranquilidad y la efervescencia que habría en Puerto del Son... Más no todo era miedo y pánico. No fueron esos sentimientos los que predominaban y los que desbarataron la vida normal de los pueblos galaicos. Fueron, por el contrario, el ansia de lucha, el deseo de reivindicación, y el afán de independencia los que sacaron de sus ancestrales costumbres a los marineros de Puerto del Son y a los labradores de su distrito”.

“El Puerto del Son le respondió admirablemente y sus marineros debiendo estar con él en la defensa de Corcubión y Cee como sus lanchas le sirvieran reiteradamente en las acciones en que la estrategia le obligaba a surcar la ría en diversas direcciones”.

Reflexo este texto de afouteza e como dicimos por aquí “*arnaxe*”.

Camiñamos de volta pola fachada marítima para parar a uns cen metros e volver a recuncar na obra de Mariño del Río, desta vez a súa única obra narrativa ata o momento e no que poderíamos dicir que a vila é fondo e personaxe, latencia, reflexión, inspiración, memoria. É na obra *O peto de cartón. Conversas literarias cun vello mestre*, onde Manuel Mariño nos fai percorrer as rúas de outrora, e nas que hoxe en día, só nos queda percorrer coa imaxinación, ancorada aos rescaldos do pasado.

“Xacobe colleu a merenda, os folios e o bolígrafo. Camiñaba con celeridade polas estreitas rúas do barrio de Rocapillón. As casas sucedíanse cunha aparente desorde. Todas coincidían na súa estreiteza e, aínda que a meirande parte eran de pedra, algunhas foran caleadas recentemente.

A casa de Don Anselmo estaba preto da praza da vila, nun edificio que noutro tempo acubillara unha tenda daquelas que nos anos de posguerra vendían un pouco de todo. Pechara na década dos sesenta cando os seus propietarios, que xa tiveran unha mala racha nos anos do racionamento, víronse na obriga de facer as maletas e marchar ao sur de Alemaña”.

As prazas de abastos foron sempre lugares de reunión, de novidades, de coñecer o que pasa no mundo nunha soa visita e na miña propia obra tamén aparecen, este é un fragmento de *Don Carlos e o misterio dos lucecús*, que veu a luz en 2021. “Onte pola mañá, despois de chegarmos do colexio, papá dixo, mentres poñía o xantar sobre a mesa, que soubera na praza de abastos que ao mestre se lle enredara o sentido nas pólas das maceiras. Nun primeiro intre non souben moi ben que era iso de <enredarse o sentido>, pero papá explicoume que estaba a perder a memoria e que, ás veces, don Carlos non lembraba cousas da súa vida”.

Xa que estamos aquí, e falando da memoria, podemos xirar sobre os nosos talóns para topar de fronte ao mar dúas esculturas de recente colocación, dúas cabezas humanas en ferro, que desta volta xermolaron das mans do escultor barcelonés Samuel Salcedo, vinculado a esta vila por ser a terra da súa dona, á que sempre volve. Nas súas propias verbas, “estes rostros buscan falar sobre a memoria”, mesmo a climática, pois deixándoas expostas consegue que sexa o clima quen remate de domealas, de transformalas por oxidación, facéndoas epiderme sonense, ou deixándolles ás mesmas esa tatuaxe indeleble, a dun pobo e o seu recordo.

Seguindo o noso percorrido chegaremos á costa da Sagrada, coñecida por todas nós polos múltiples usos que se lle teñen dado, polos milleiros de anécdotas, que se agochan tras o cuncheiro, debaixo de cada pedra da zona intermareal, e polo seu mar de gadoupada agreste, feroz.

Parada para ollar o mar batendo nos cantís da Sagrada

É aquí onde falaremos de Ramón Sampedro, quen nos amosou que unha soa persoa, dende un lugar pequeno pode berrar tan alto sen levantar a voz, que consiga remexer algo en todas nós, que consiga cambiar o mundo, as leis, que consiga facer da desesperación dun mesmo a esperanza de tanta xente. Recítanos na súa obra, *Cartas desde el infierno*, da que sairá un verso que deu nome ao filme de Amenábar e que puxo Porto do Son e a praia das Furnas no mapa para moitas persoas do país.

*“Mar adentro, mar adentro,
y en la ingravidez del fondo,
donde se cumplen los sueños,
se juntan dos voluntades
para cumplir un deseo.*

*Un beso enciende la vida
con un relámpago y un trueno,*

*y en la metamorfosis
mi cuerpo no era ya mi cuerpo;
era como penetrar al centro del universo:*

*El abrazo más pueril,
y el más puro de los besos,
hasta vernos reducidos
en un único deseo:*

*Su mirada y mi mirada
como un eco repitiendo, sin palabras:
más adentro, más adentro,
hasta el más allá del todo
por la sangre y por los huesos.*

*Pero me despierto siempre
y siempre quiero estar muerto
para seguir con mi boca
enredada en sus cabellos”.*

Se nos encamiñamos á subida das rochas da Sagrada, atopamos guindada nun recuncho unha escultura do noiés Nacho Costa Beiro, inaugurada aló polo 2006 como homenaxe/monumento ás mulleres traballadoras do concello. Esta escultura que estaba antes situada nos xardíns portuarios, logo da nova remodelación da fachada marítima, quedou relegada e desmontada no prado da zona coñecida coma O Caudillar. Mágoa que tal homenaxe, o seu significado, o que custou a nivel económico e o traballo do escultor fiquen deostados.

Monumento ás mulleres traballadoras do artista Nacho Costa Beiro, á esquerda situación actual á dereita situación orixinaria.

Este pobo amais de ser coñecido polas súas múltiples fábricas de salgadura era tamén coñecido por ser un lugar no que o sámbago e a súa seiva eran parte indisoluble de cada recanto, berce de múltiples carpinterías de ribeira, garda hoxe no seu casco a última delas, logo do pasamento do seu dono, hai uns anos. Nestes lugares o vocabulario era case unha sorte de esconxuro no que se mesturaban idiomas entregos con localizacións marítimo terrestres e mapas imposibles. Como ben día Francisco Calo Lourido na súa obra *La cultura de un pueblo mariner. Porto do Son*.

“Lo cierto es que en Porto do Son, la construcción naval se pierde en la negrura de los tiempos y todavía hoy, queda un taller de carpintero de ribera de una categoría similar a cualquier otro de la ría”.

Á esquerda o “Puerto del Son” construído na praia. Foto de 1919.

Á dereita confección dunha embarcación na carpintería de ribeira do señor Tomé en 1991.

Paralelo ao lugar no que nos atopamos está a Rúa da Roda, unha das que recuperou o seu nome orixinario, por ser eixe vertebrador na nosa historia como vila; chamada así por ser o lugar no que os cordoeiros colocaban os avíos dos que se servían para fabricar as cordas que se empregaban na cabotaxe, nas fábricas salgadeiras, no campo e en cada unha das casas da vila. Os artellos usados eran unha sorte de rodas enormes, de entre metro e medio e dous metros de diámetro nos que se ía trenzando o cânabo ata conseguir uns cabos longos e resistentes. De aí o nome desta rúa que conserva aínda moitas das vivendas que viron a luz nos pasados séculos.

Rúa da Roda arredor de 1950. Abaixo a mesma rúa a día de hoxe.

Subindo cara á capela da Atalaia atopamos á marxe esquerda unha escultura tallada por Juan Cabeza Quiles, o *Apóstolo do chapapote*, en granito do país, sedente, cun pergameo que sostén coa man dereita sobre a súa perna dereita no que reza THANKS e unha máscara antigás sobre a boca, homenaxe aos voluntarios que limparon o fuel nas costas galegas. O escultor de Pontecesures, afincado en Caamaño dende hai moitos anos é dos que pensan que as crianzas dxs artistas ao igual que as dxs políticos tamén teñen o vicio de comer tres veces ao día e por iso non se debe regalar a arte. Algo que só contradixo en dúas ocasións, unha con motivo do afundimento do Prestige, pois ante a afluencia de voluntariado que nos axudase a sacar a masa pegañenta das nosas costas decidiu homenaxealos a todos, pois se ben o presidente da xunta apelaba ao Apóstolo, ben se viu que quen puxo as mans, os medios e o alento foron os voluntarios. A outra foi doando unha escultura ao hospital da Barbanza logo da COVID, unha copia da estela vadinense, co gravado dos nomes dos primeiros sanitarios que faleceron no mundo pola pandemia.

O Apóstolo do chapapote

Subimos por un paseo empinado que remata nun acceso voado en madeira con pasamáns ao que hai que agarrarse para non escorregar logo da choiva de varios días. Aló arriba, no cumio hai unha capela, de advocación á virxe da Misericordia, coñecida por algúns como a capela do Carme, porque garda no seu seo unha talla da referida virxe, coñecida por todos pola Atalaia. Tense escoitado por contos de antes que debaixo podería abrigar as pedras dalgún castro, a falta de vestixios que así o confirmen seguimos indo ao pé dela para poder gozar dunha das mellores vistas da ría de Muros e Noia, algo que non lle pasou desapercibido nin ao mesmísimo Álvaro Cunqueiro, que na súa obra *El pasajero en Galicia* nos dí así: *“Y cercados por la lluvia, llegamos al Son. Yo iba invitado a ver el mar desde la ermita de la Atalaya, un mar mayor y heroico, y por una cierta calidad de fuerza y obstinación, un mar antiguo, y claro es, no*

iba a impedírmelo la lluvia. La ría de Noya y la abierta soledad atlántica, ahora de un gris perla o frío metal, ahora de un tembloroso verde, llegaban hasta mis ojos como una enorme masa de vaga luz, y era un alivio la lejana línea azulada de la península de Muros difuminada tras la lluvia, y la estremecedora claridad que se abría hacia el fondo de la ría, sobre Noya: una ampolla de oro rodeada de negras y lentas nubes por todas partes, nubes para el cielo de una gran batalla naval de la pintura barroca, y la Atalaya como el tajamar de la nave capitana sobre la onda violenta y sonora. Pues la negras nubes cubrían con su mano el sol, no lo pudimos ver, al ardiente disco, hundirse en el mar. Estábamos preparados para el terror latino y la imaginación antigua, pero hubimos de renunciar al naufragio solar a cambio de las luces, cálidas y rojas flores, que le brotaron, con la anochecida, al mar”.

Estas vistas foron as que non puido gozar o escritor mindoniense polo mal tempo.

Somos mar de naufraxios, de viúvas de vivos. Contan que nas tardes de néboa, cando os barcos perdían a referencia da costa, as mulleres do Son, a grande maioría enloitadas, subían a capela e facían quendas tocando a campá para sementar de luz as sombras, para ser fachos de invidentes, para levar da man co son do bronce a pais, irmáns, maridos e fillos.

Capela da Virxe da Misericordia ou de Atalaia

Baixando a carón da Casa de Cultura da vila, accedemos a unha praciña que nos dá acceso á biblioteca pública e á propia Casa de cultura, unha casa de cultura que ten a fachenda de cubrirese cenitalmente dende o interior cun mural circular “O Atlante” do artista Noiés Alfonso Costa, ao igual que cada unha das paredes do auditorio, algo que merece visita obrigada.

Pero iamos falando do escritor sonense do que toma nome a biblioteca pública municipal, Xerardo Díaz Fernández, do que saberemos entre outras cousas, dos sucesos acontecidos na ponte de Cans en 1916, ou da propia guerra civil, así nos conta o sufrido no seu propio pelexo en *Os que non morreron*:

“As cousas precipitáron-se. Entre lusco e fusco aprendéronme. Cando me pecharon na cadea improvisada do Concello, xa me agardaban os meus compañeiros de tristura e dor: Xoan González, Antón Conde e Manoel Maneiro...

Así pasaron dous días e por fin soupen quen era o meu compañeiro que de noite se deitaba á miña beira. Ao velo no pateo sentado no chan cas costas á parede antre un fado de presos de Santiago, cunha carpeta na man e dibuxando, decatei-me axiña de quen era; eu había visto moitas veces en dita cidade, algunhas en compañía de Castelao e de Maside; era Camilo Díaz Baliño, un bó pintor, escenógrafo, muralista; de coarenta e tantos anos, moreno, ampla fronte con entradas nos cabelos, narís aguileña, con pozo no queixo.

Pensaba moito e falaba pouco, cicáis por estar na cadea non era moi comunicativo”.

Biblioteca pública municipal Xerardo Díaz Fernández

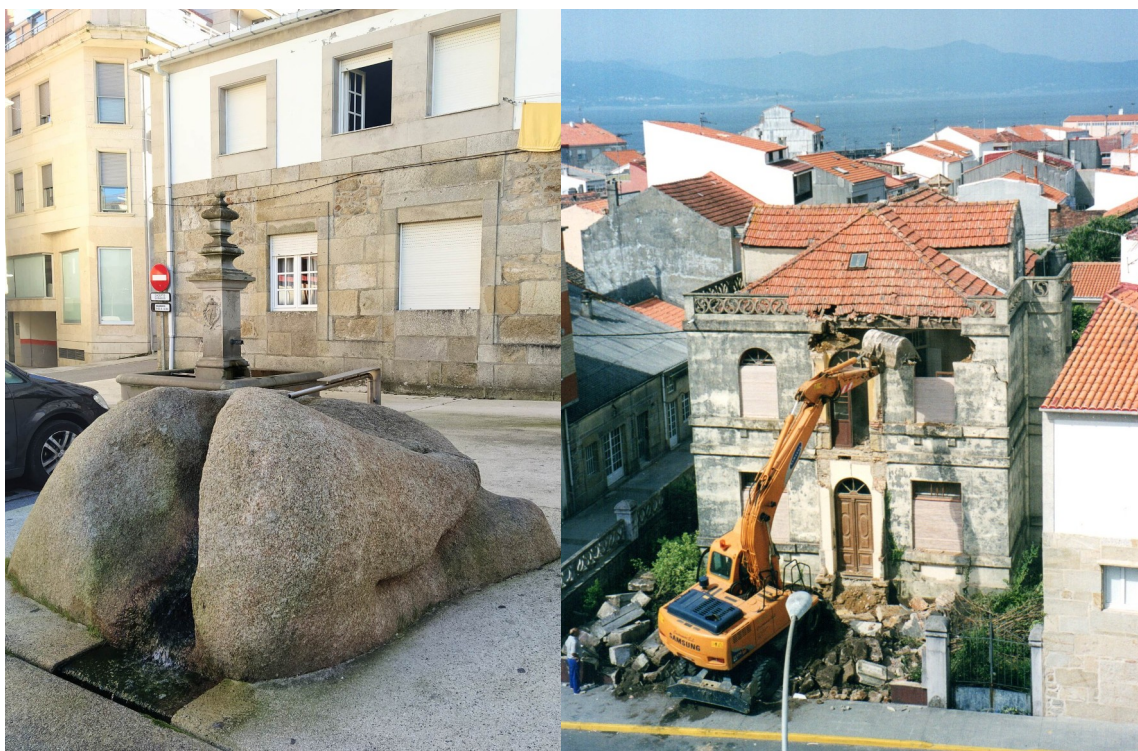
Este noso Son ten mudado moito a súa faciana, mesmo os seus lugares de reunión, supoño que coma todos os pobos, ou igual non. Andando uns metros atopámonos no Campo do Lixar, do que nos fala José Barreiro Barral en *Historia de Porto do Son y su distrito*.

“En aquel mercado solamente se vendían leñas, ya de árboles ya de matas montaraces como tojos y carrouchas, que era el combustible doméstico que se consumía en todos los hogares de la Villa, y aún de alguna pequeña industria que, por su corta vida, diríamos que más bien habían sido montadas en plan experimental o de ensayo” “Las cuatro o cinco panaderías que funcionaban en el pueblo solían consumir “mato” que resultaba más barato y producía alto calor. También se usaba, para recalentar los costados de las dornas al raspar las carenas viejas antes de aplicar las nuevas, así como en las casas modestas que cocían el pan en sus propios hornos”. Para surtir diariamente aquel mercado, bastaba la parroquia de Baroña, rica en montes y pinares”.

Feira no campo do Lixar, arredor de 1926.

Seguimos andando cara a onde hoxe está a gardería e a ludoteca, o que outrora fora a situación da Casa do Mar e que ten á súa beira dúas fontes, unha de cantería torneada e outra de nova feitura aproveitando unha cacharela e que non estivo exenta de polémica. A día de hoxe podemos dicir que somos a vila que ten a fonte máis erótica de toda Galiza, digo isto porque pouco tardou a veciñanza en alcumala a fonte das cachas. Fronte a ambas as dúas hai anos atopariamos unha das casas máis fermosas do Son, a casa de Formoso, que se derrubou nos primeiros anos do milenio para construír un bloque de edificios e un supermercado.

Á esquerda en primeiro plano a “fonte das cachas”, tras ela a fonte que substituíu en 1990 á fonte do lixar, erixida en 1933, en tempos da Segunda República.

Á dereita o derrube en xullo de 2001 da casa de Formoso.

Baixando pola rúa Visitación imos dar ao coñecido como Concello Vello, que a día de hoxe acolle o Centro de Interpretación do Castro de Baroña, unha pequenísima mostra de achados, case irrelevantes do devandito castro, se contamos que unha das pezas máis importantes atopadas alí, a arracada de Baroña, se atopa deslocalizada nos fondos do Museo Arqueolóxico de Santo Antón, na Coruña, xunto con fíbulas, muíños de man e diversas pezas máis. No baixo deste edificio, de importantes perpiaños de cantería, podemos atopar o salón de plenos e, na súa entrada un sartego de pedra traído da zona de Baroña, onde a día de hoxe, na zona de Penas, podemos atopar outro das mesmas características, pero con tapa.

Concello vello e actual Centro de Interpretación do Castro de Baroña

Di Mariño del Río en *Os tráxicos sucesos en Cans (Nebra) 1916*:

“En xuño de 1916 unha enorme concentración dunhas 3000 persoas rematou ás portas do concello... Os manifestantes proclamaron consignas ao tempo que se encresparon os ánimos con gritos como “Morran os caciques, viva a unión dos labregos traballadores”. Outros coreaban “Non se paga o défis, non se paga non; non se paga o défis no Porto do Son”. Esta revolta popular da que varios escritores e xornais se fixeron eco naquel entón entre eles o mesmo Castelao, que coas súas ilustracións o reflectiu.”

Seguimos o roteiro e os nosos pés lévannos cara á Praza de España, unha praza que ten cambiado ao longo dos anos unha barbaridade, pero que aínda garda as tatuaxes dos lugares nos que se atoparon os seus diferentes nomes ao longo dos últimos cento cincuenta anos: Da Constitución, Rafael Gasset, Da República.

É aquí onde falaremos de Áurea Lorenzo Abeijón, poeta nacida en Beneso emigrada á Arxentina. Nunca esqueceu a súa terra e proba diso atopámola na súa obra *Queixas* recuperada por Aurora Marco, escritora sonense por adopción.

ECO DA MIÑA GALICIA

*Camiños da miña terra,
tempo hai que os deixei;
bágoas non hai nos meus ollos
de tanto que os chorei.*

*Ribeiras brancas que ví,
ondas que o vento bateo,
estrelas tan relumantes
non as vexo no outo ceo.*

*Chéganme eiquí as canzóns
das orelas do meu mar,
máis eu, coitada de min,
tan lonxe non sei cantar.
Quero entora nos meus beizos
os aires que adeprendín,
e soio sinto os seus ecos
cantando dentro de min.*

Camiñamos ata a rúa Entremurallas para toparnos con esta testemuña pétrea xa que moitas das referencias históricas das que temos constancia saíron desta casa, de mans de Ignacio Martínez De Santiago, *escribano de su majestad* año 1743, foi este devanceiro do fomentador José Santiago Ervilla. Del fálanos Santiago Llovo Taboada en *A salga no Son*.

Volvemos sobre os nosos pasos á praza e baixamos pola Rúa Trincherpe para rematar onde empezamos, ollando o mar, reflexionando sobre se somos metáfora dun pasado a recuperar ou contradición en si mesma. Concluiremos pois con poesía esta hora e media de descubrimento varios, por iso de deixar no padal o celme do que somos, sen esquecer que coma tantas vilas galegas, fomos tamén berce da emigración. Este poema pertence a unha obra da miña autoría, *Herdar a fala*.

Deixarte Ir

*Pasarlle o ferro ás palabras
para poder sacar a humidade das bágoas,
dobrar os recordos
para que entren todos,
miúdos,
ben dispostos
na maleta que levas
nas meniñas dos teus ollos.*

*Deixarte ir
esmiuzando oracións entre os dentes,
rezando en silencio nos panos, por non reterte.*

*E chorar mentres te afastas,
limpar os mocos co puño
e beber o salitre que deixa nos beizos
a marcha do seo materno
pola fachenda dun país
que non soubo reter os fillos contra si.*